УДК 343.121.5

Голубов А.Є.
к.ю.н., старший науковий співробітник
Харківського національного
університету внутрішніх справ

Деякі питання участі законних представників неповнолітнього на стадіях порушення кримінальної справи та досудового розслідування

Конституція України в ст. 3 визнала людину найвищою соціальною цінністю в суспільстві та державі, що обумовлює пріоритетне забезпечення прав, свобод та законних інтересів кожної особи. Але поміж всіх інших, особливого становища, а відповідно і особливої уваги потребують діти, що пов'язується із низкою факторів: об'єктивних (недостатній рівень психофізіологічного розвитку) та суб'єктивних (нездатність повною мірою до соціально корисної праці). І саме тому дитина потребує спеціальної охорони і піклування, включаючи належний правовий захист.

Захист прав та законних інтересів неповнолітніх, які беруть участь у кримінальному судочинстві, здійснюється завдяки системі правових засобів, що складається із особливих юридичних гарантій їх прав та законних інтересів (диференціація процесуальної форми при провадженні в справах про злочини неповнолітніх) та залучення до участі у кримінальній справі додаткових осіб на боці неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого (захисника, представника потерпілого, законного представника). Підвищення рівня злочинності неповнолітніх, обов'язок держави захистити неповнолітніх потерпілих обумовлюють необхідність подальшого вдосконалення вітчизняного законодавства щодо регламентації участі таких специфічних суб'єктів кримінально-процесуальній діяльності, якими є неповнолітні. Актуальність цього питання обумовлена також вимогами ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини, де зазначено, що у всіх діях та рішеннях щодо дітей з боку будь-яких органів першочергова увага повинна приділятися якнайкращому забезпеченню інтересів дитини [1]. Продовження судово-правової реформи в Україні, необхідність запровадження міжнародно-правових стандартів прав людини у кримінальне судочинство обу-

мовлюють потребу подальших досліджень шляхів удосконалення системи правових засобів забезпечення прав та законних інтересів неповнолітньої особи у кримінальному процесі.

Проблеми правового захисту неповнолітніх, яких залучено до провадження у кримінальній справі, були предметом досліджень, зокрема, таких вчених, як О.Х. Галімов, Л.Л. Канєвський, М.О. Карпенко, В.В. Леоненко, Е.Б. Мельникова, Г.М. Міньковський, Г.М. Омельяненко, Н.Ш. Сафіна, В.М. Трубніков, Н.В. Шость. При цьому, основна увага приділялася питанням диференціації кримінально-процесуальної форми при провадженні в справах про злочини неповнолітніх, особливостям участі їх, їх законних представників та захисника у судочинстві. Незважаючи на це, аналіз публікацій з даної тематики, чинного законодавства та практики його реалізації свідчить про те, що найменше дослідженими є питання участі у кримінальному процесі законних представників неповнолітніх. Враховуючи вищевказане, метою даної статті буде висвітлення деяких питань участі законних представників неповнолітніх на стадіях порушення кримінальної справи та досудового розслідування.

Попри все відмітимо, що питання участі законних представників неповнолітніх не повинні обмежуватися лише правовими приписами щодо судового розгляду, як зараз (ст. 441 КПК України), дізнання, досудового слідства, судового розгляду, як у проекті КПК України (ст. 62) [2]. Вважаємо, що воно повинно бути регламентовано стосовно всіх стадій процесу, починаючи від порушення кримінальної справи і закінчуючи стадією виконання вироку, ухвали, постанови суду.

По-перше, з'ясуємо роль законного представника неповнолітнього. Так, як підкреслив О.Х Галімов, специфіка участі неповнолітніх у судочинстві в якості будь-якого суб'єкта визначається у тому, що власні права вони реалізують за допомогою представників, які сприяють здійсненню ними своїх прав та виконанню обов'язків [3, с. 38]. Встановлення ролі законного представника потребує аналізу положень як Цивільного і Сімейного кодексів України, так і відповідних міжнародно-правових актів, зокрема, Конвенції про права дитини, Пекінських правил. Слід відзначити, що за своєю природою представництво пов'язане саме з виконанням юридично значущих дій на користь та в інтересах особи, що представляється. Більше того, як наголошується в роботах О.Х Га-

лімова, А. Рудяка, А. Азарова, В.І. Никандрова функція законного представника полягає саме в захисті прав і законних інтересів неповнолітнього [3, с. 76; 4, с. 108; 5, с. 99]. Законним представником особа є тому, що на виконання нею повноважень представника міститься вказівка у Законі (наприклад, у ст. 154 Сімейного кодексу, ст. 51, 52 Конституції України). Звідси випливає, що законні представники неповнолітнього – це особи, які на підставі вказівки в Законі виконують юридично значущі дії, спрямовані на захист прав та інтересів неповнолітнього.

Крім цього, можна зазначити, що, в залежності від віку особи (виділимо дві групи: до 14, від 14 до 18) та стану загального її розвитку, участь законного представника може мати різний характер. Так, аналіз відповідних статей Цивільного (ст.ст. 31, 32, 1178, 1179), Сімейного (ст.ст. 6, 154) і Кримінально-процесуального (ст.ст. 7^3, 168, 438) кодексів України приводить до висновку про те, що можна вести мову як про обов'язкову, так і необов'язкову участь законного представника у справі. У зв'язку з наведеним можна констатувати, що в разі, коли неповнолітній:

– не досяг 14 років, участь законного представника є обов'язковою;

– досяг 14 років або визнаний розумово відсталим, участь законного представника має місце за розсудом слідчого або клопотанням захисника, батьків чи самого неповнолітнього.

Але, враховуючи ч. 1 ст. 3 Конвенції про права дитини та ст. 7 Пекінських правил, пріоритетність забезпечення інтересів дитини вимагає участі на її боці особи, яка не тільки здатна захистити неповнолітнього, а й надати йому моральну, психологічну підтримку. А з урахуванням нормативних приписів чинного КПК України (ст. 441) та його проекту (ст. 62) [2], правозастосовної практики [6, 23] треба вести мову про обов'язкове залучення законних представників до провадження у справі. При цьому, гарантією належного виконання ними своїх обов'язків виступатиме як право слідчого, судді замінити такого представника, так і клопотання про це самого неповнолітнього.

Слід також вказати на те, що потребує свого вирішення питання кола осіб, які можуть бути законними представниками неповнолітніх. Таке питання начебто вирішене у п. 10 ст. 32 КПК України, де зазначено: «Законні представники – батьки, опікуни, піклувальники даної особи або представники тих установ та організацій

під опікою або піклуванням яких вона перебуває». Але за поширенням в Україні соціального сирітства, питання про коло осіб, яких можна визнати законними представниками, потребує зміни підходу до його вирішення. Частково це знаходить свій прояв в постановах Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 року № 5 "Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх" та від 2 липня 2004 р. № 13 "Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів", але вони вказане питання вирішують по різному. Так, у п. 4 постанови від 16 квітня 2004 року № 5 зазначено, що якщо у неповнолітнього підсудного немає батьків, опікунів і піклувальників, суд повинен викликати як законного представника неповнолітнього представника органу опіки і піклування [7]. У свою чергу, у п. 8 постанови від 2 липня 2004 р. № 13 вказано, що за відсутності у неповнолітнього потерпілого батьків або інших законних представників із числа, вказаних у п. 10 ст. 32 КПК України, суд зобов'язаний забезпечити участь у справі представника потерпілого із числа осіб, зазначених у ст. 52 КПК України, перелік яких фактично необмежений [8]. Тобто, в залежності від того, який процесуальний статус має неповнолітній, вирішується і питання про те, хто може бути його законним представником. Причому, неповнолітній потерпілий знаходиться в більш вигідному положенні, оскільки може мати законним представником будь-якого близького родича, у котрого він перебуває на утриманні без встановлення опіки або піклування, або навіть представника громадської організації, яка опікується питаннями захисту прав дітей. До того ж, погодимося з О.Х. Галімовим, що в обох випадках має місце розширене тлумачення норми закону, хоча це питання повинно бути вирішено законодавцем [3, с. 65]. Зазначимо, що разом з цим правове забезпечення захисту будь-якого неповнолітнього у кримінальному процесі в тій чи іншій формі повинно бути пріоритетним для осіб, які ведуть справу. Тому, вважаємо за необхідне підтримати позицію щодо розширення переліку осіб у п. 10 ст. 32 КПК України і визнавати законними представниками неповнолітніх їх повнолітніх близьких родичів, у яких постійно або тимчасово неповнолітній перебуває на утриманні, а в разі їх відсутності - представників органів опіки або піклування. Зауважимо, що у п. 16 ст. 6, ст. 62 проекту КПК України [2] це знайшло своє відображення. Хоча і тут, на наш погляд, мова йде саме про повнолітніх близь-

ких родичів, на піклуванні яких перебуває неповнолітній, що знов таки безпідставно звужує коло осіб, які можуть бути законними представниками неповнолітнього.

Враховуючи вищевказане, можна навести такі узагальнення:

-участь законного представника спрямована на захист прав та законних інтересів неповнолітнього, його моральну, психологічну підтримку на будь-якому етапі кримінально-процесуальної діяльності, що починається з отримання заяви чи повідомлення про злочин;

-участь законного представника як на стадії порушення кримінальної справи (наприклад, при відібранні пояснень, витребуванні документів, проведенні огляду місця події), так і при провадженні досудового слідства та під час судового розгляду, є обов'язковою;

-у випадку, коли відсутні законні представники, вказані у п. 10 ст. 32 чинного КПК України, то в якості таких, починаючи зі стадії порушення кримінальної справи, можна залучати повнолітніх близьких родичів, у яких постійно або тимчасово неповнолітній перебуває на утриманні, а в разі їх відсутності - представників органів опіки або піклування. Критерієм залучення цих осіб до провадження у справі слід вважати здатність виконувати функції з представництва та захисту прав і інтересів неповнолітніх.

Наведені висновки свідчать про те, що ще не всі суб'єкти кримінального процесу мають відповідну регламентацію свого процесуального статусу, а відносно деяких з них не враховується специфіка їх кримінально-процесуальної праводієздатності, які на наш час не знайшли, на жаль, свого законодавчого вирішення у КПК України та його проекті. Тому, можна зазначити, що перспективними є дослідження у напрямку надання фактичному положенню особи у кримінальному судочинстві відповідного нормативного кримінально-процесуального статусу, а також визначення поняття, видів, значення кримінально-процесуальної праводієздатності низки суб'єктів процесу, оскільки, вони безпосередньо впливають на можливість та особливість їх участі у кримінально-процесуальних правовідносинах та реалізацію суб'єктами своїх прав й виконання покладених на них обов'язків.

Література

1. Конвенція ООН „Про права дитини" // Омельяненко Г.М. Провадження у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально процесуальної форми – К.: Атіка, 2002. – С. 57-75.;

2. Кримінально-процесуальний кодекс України: проект станом на березень 2006 року.

3. Галимов О.Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве. – СПб: Питер, 2001. – 224 с.;

4. Рудяк А., Азаров Ю. Деякі питання розслідування і судового розгляду кримінальних справ про злочини неповнолітніх // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – К.: ЮРІНКОМ, 1996. - № 6. - С. 105 - 110.;

5. Никандров В.И. Участие родителей несовершеннолетних подозреваемых и обвиняемых в уголовном процессе // Государство и право. - 1993. - № 8. - С. 99-106.;

6. Судова практика у справах про злочини неповнолітніх і втягнення їх у злочинну діяльність // Вісник Верховного Суду України.-2003.-№ 4 (38).-С.12-35.;

7. Постанова Пленуму Верховного Суду України, від 16 квітня 2004 року № 5 "Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх" // Вісник Верховного Суду України.– 2004.- № 5.-С. 4-8.;

8. Постанова Пленуму Верховного Суду України, від 2 липня 2004 р. № 13 «Про практику застосування судами законодавства, яким передбачені права потерпілих від злочинів» // Вісник Верховного Суду України.– 2004.- № 9.- с.